

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

**Кожевникова Вікторія Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент
кафедри Галузових правових наук КУП НАН України**

УДК 347.625

. În articol se cercetează restricționarea dreptului subiectului, a caracteristicilor sale și a specificului, din legislația actuală de familie a Ucrainei. Se stabilesc noțiunea de restricție în dreptul familiei, locul ei în sistem și influența restricțiilor dreptului subiectiv asupra realizării relațiilor de familie de către participanți.

Cuvinte cheie. Restricționarea legislativă a dreptului, persoană, interdicție, subiect al relațiilor de familie, exercitarea drepturilor, reglementarea juridică, semnificația juridică a acțiunilor, exercitarea dreptului subiectiv, categoria juridică.

В статье исследуются имеющиеся в действующем семейном законодательстве Украины ограничения права субъекта, их особенности, специфика. Установлено понятие ограничения в семейном праве, его место в системе и влияние органичений на реализацию участниками семейных отношений субъективного права.

Ключевые слова. Законодательное ограничение права, лицо, запрет, субъект семейных отношений, реализация прав, правовое регулирование, юридическое значение действий, осуществление субъективного права, правовая категория.

Operating in the current domestic legislation of Ukraine limitations of right for subjects, their feature, specific, are probed in the article. Certainly concept of limitation in a domestic right, his place in the system and influence of limits on realization of domestic relations of equitable right participants.

Keywords. Legislative limitation of right, person, prohibition, subjects of domestic relations, realization of rights, legal adjusting, legal value of actions, realization of equitable right, legal category.

Постановка проблем. Окремі законодавчі обмеження прав суб'єктів сімейних відносин позбавлені належного правового регулювання. Так, необхідність і своєчасність наукового пошуку проблем обмежень у сімейному праві зумовлені важливістю законодавчої охорони прав усіх суб'єктів сімейних відносин. Самовільні, необґрунтовані обмеження сімейних прав є несумісним з концепціями та ідеями правової української держави, порушують при цьому інтереси учасників при встановленні обмежень. Нормативно-визначені обмеження особистих немайнових та майнових прав осіб

необхідні для врахування суспільних та приватних інтересів інших суб'єктів сімейних відносин.

Незважаючи на значний законодавчий масив здійснення особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин, дослідження обмежень прав залишаються поодинокими. Відсутність цілісного доктринального дослідження призводить до теоретичної невизначеності проблем обмежень прав осіб у сімейному праві, низки суперечностей у теорії та практиці.

Роль останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у цій праці, стали фундаментальні труди багатьох учених, зокрема, М. В. Антокольської, С. С. Алексєєва, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, К. Глиняна, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, Н. А. Д'ячкова, В. Ю. Євко, Л. Ю. Ковтунова, О. О. Кот, Ю. В. Коренга, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О. О. Михайленко, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, В. Д. Примак, В. І. Труба, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон та інші.

Стан останніх наукових досліджень з цієї проблематики зараз такий. А. С. Довгерт ґрунтовно дослідив систему приватного права України в контексті минулого та майбутнього [1.с.64]. І. В. Спасибо-Фатєєва дослідила проблему подолання протистояння публічного та приватного права [2.с.51]. Е. М. Грамацький приділив увагу проблемі уніфікації та гармонізації міжнародного приватного права в умовах європейської інтеграції України [3.с.300]. Частково до цієї проблематики зверталися й інші вчені в різні часи. Зазначені вчені ґрунтовно дослідили наведені вище спірні питання правової науки, але в окремих аспектах проблеми місця сімейного права в системі права України. Адже сімейне право як приватне більш наближене до людини. Всебічна охорона її прав, проголошена у Конституції України (ст. 3 та інші) впливає на право у глобальному вимірі. Антропологічна концепція останніми роками продовжує втілюватися в усій галузі права.

Мета. Дослідження полягає у розробленні концепцій сучасного правового регулювання обмежень прав суб'єктів сімейних відносин, встановленні та правомірному закріпленні у нормативно-визначених сімейно-правових актах України, обґрунтованих обмежень прав.

Завданням є визначити обґрунтовані підходи до обмеження прав суб'єктів сімейних відносин, розробити на основі цивілістичної доктрини поняття обмеження прав, належне виключно до науки сімейного права, розкрити його правову природу та особливості.

Виклад основного матеріалу. Підхід до правової категорії «обмеження» у сімейному праві України видається за можливе встановити за рахунок дослідження специфіки правової категорії обмежень у теорії права, з урахуванням філософських вчень щодо зазначеного явища та доктринальних підходів у цивілістиці, слід сформулювати визначення правової категорії «обмеження», характерної для галузі сімейного права. Разом з тим необхідно встановити чіткі підстави виникнення обмежень у сімейному праві України та зазначити специфічні риси правових обмежень у сімейному праві.

Положенням ст. 8 Сімейного кодексу України передбачено можливість урегулювання немайнових та майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами у разі, якщо вони не врегульовані СК, відповідними нормами ЦК, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Відтак, автор зауважує, що для визначення конкретних меж здійснення сімейних прав слід застосувати ст. 13 ЦК України, відповідно до якої особа здійснює цивільні права у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства; при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які б могли порушити права інших осіб, завдати шкоди довіччю або культурній спадщині; не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватись моральних засад суспільства [4.с.72]. Щодо цього В. Д. Примак зазначає, що, аналізуючи звернення закону моралі, значно зрозумілишими й більш пристосованими для потреб практичного застосування видаються здавна поширені у праві категорії справедливості, добросовісності й розумності, які, з одного боку, дозволяють з належною повнотою висвітлити моральне спрямування державно-правового впливу, а з іншого – розкривають зміст морально-правової оцінки юридично значущих виявів суб'єктивної сторони поведінки особи» [5.с.113]. Відстежити та встановити коло обмежень особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних правовід-

носин можливо за умови встановлення таких обмежень у сімейному законодавстві України (а саме в СК України) шляхом змістовного аналізу і дослідження обмежувальних норм, які містяться в сімейному законодавстві. Завдяки цьому ми матимемо змогу їх систематизувати та зазначити особливості.

Сім'я є природним та основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави [6]. ЦК України є загальним нормативно-правовим актом (тому і встановлює загальні обмеження), що стосується всіх без винятку суб'єктів правовідносин, які проживають на території України. Норми ЦК України встановлюють межі можливої поведінки осіб з моменту їх народження (правоздатності), існують протягом життя (дієздатності) та супроводжують фізичну особу до смерті, і навіть після її смерті (впродовж певного проміжку у часі) врегульовують питання стосовно майнового надбання, якого набула фізична особа за життя. Стосовно СК України, то відносно ЦК України цей нормативно-правовий акт є спеціальним та містить спеціальні норми (та спеціальні обмеження), які є приналежними винятково до суб'єктів сімейних правовідносин (регулюють винятково порядок здійснення сімейних прав та виконання пов'язаних з цими правами обов'язків). Тому необхідним є виявлення всіх обмежень, що містяться в нормах сімейного законодавства України (СК України).

Тому обмеження можна розглядати в одному з аспектів в їх об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні обмеження у сімейному праві можуть досліджуватись як складова частина механізму правового регулювання, що як результат такого регулювання вміщується в окремих нормах сімейного законодавства. У суб'єктивному розумінні обмеження виявляються у поведінці суб'єкта сімейних прав, оскільки він ці права здійснює з урахуванням установлених у законі обмежень, що мають суб'єктом враховуватись. Розуміючи ці обмеження, суб'єкт сімейних правовідносин вибудовує свою поведінку з їх урахуванням (психологічна концепція обмежень у праві). Так, батьки управляють майном, належ-

ним неповнолітній дитині, здійснюючи своє суб'єктивне сімейне право на розпорядження цим майном, враховуючи існуючі обмеження. Якщо без дозволу опіки та піклування щодо укладання правочинів з майном дитини не буде дотримано обмежень, які встановлені в інтересах дитини, та батьками (або одним з батьків) буде при здійсненні суб'єктивного права проігноровано, це може призвести до виникнення шкоди і подальшої відповідальності (ст. 177 СК України).

Також є різноманітні, не розроблені на достатньому рівні категорії, що стосуються обмежень, їх окремі різновиди. Наприклад, зустрічається категорія «ліміт» – встановлене дозвільною нормою права обмеження «у встановлених межах», як-от «прийомна сім'я добровільно бере на виховання та спільне проживання не більше чотирьох дітей-сиріт» (ст. 256-2 СК України).

У законі нині існують обмеження окремих сімейних правовідносин, наприклад, заборона СК України встановлює обмеження (у вигляді заборони) стосовно невизнання релігійного шлюбу (укладеного шляхом релігійного обряду), одностатевого шлюбу (визначаючи, що шлюбом є союз чоловіка та жінки, зареєстрований ОДРАЦС) – ст. 21 СК України.

Отже, в окремих випадках йдеться про одиничні обмеження, в інших випадках вони можуть мати системний чи навіть комплексний характер – коли йдеться про обмеження у певній сфері сімейних правовідносин.

Таким чином, обмеження сприяють ускладненню здійснення права одними особами з метою охорони сімейних правовідносин у цілому, а також прав інших осіб.

Обмеження є механізмом, що сприяє формуванню правомірної поведінки, уникненню виникнення порушення завдяки встановленню такої моделі поведінки, що йде на користь суспільству. Причому коли йдеться про сприяння завдяки обмеженням уникненню порушення права, маємо на увазі не лише порушення у вузькому, а й у широкому розумінні – не зашкодити суспільним інтересам чи правам інших осіб. Отже, нині слід констатувати існування різних аспектів розуміння обмежень у сімейному праві.

На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що під обмеженням у сімейному праві України розуміють заборони, обов'язки, а також деякі дозволи, що застосовуються до суб'єктів сімейних правовідносин.

Вважаємо за необхідне відстежувати та аналізувати обмеження, які містяться в СК України у вигляді заборон.

– У випадках та порядку, встановленому законом, особу може бути примусово ізольовано від сім'ї (ч. 3 ст. 4 СК України). Тобто у разі вчинення протиправного (караного) діяння стосовно члена (членів) своєї сім'ї чи іншої особи вона обмежена у праві спільного проживання, господарювання з сім'єю.

– СК України встановлює обмеження (у вигляді заборони) стосовно невизнання релігійного шлюбу (укладеного шляхом релігійного обряду), одностатевого шлюбу (визначаючи, що шлюбом є союз чоловіка та жінки, зареєстрований ОДРАЦС) – ст. 21 СК України.

– Існує заборона стосовно укладення шлюбу без вільної згоди на те чоловіка або жінки (примушування до укладення шлюбу не допускається) – ст. 24 СК України.

– Обмеження (заборона) укладати наступний шлюб, перш ніж не було припинено попередній (ст. 25 СК України).

– Встановлено обмеження прав осіб, що є кровними родичами (членами сім'ї) між собою на укладення шлюбу. Так, не можуть перебувати у зареєстрованому шлюбі між собою родичі прямої, бічної лінії споріднення та усиновлювач і усиновлена ним дитина (ст. 26 СК України), або особи, що за станом свого фізичного, психічного здоров'я визнані судом недієздатними (ч. 3 ст. 39 СК України).

– Обмеження (заборона) укладення шлюбу через представника – присутність обох наречених є обов'язковою (ст. 34 СК України).

– Обмеження (заборона) стосовно складання більше двох прізвиськ нареченого та нареченої, якщо інше не впливає зі звичаю національної меншини, до якої належать наречений та наречена (ст. 35 СК України).

– Дружина та чоловік обмежені у праві самостійно (без згоди іншого з подружжя) розпоряджатися майном, що є об'єктом спільної

сумісної власності подружжя (ст. 65 СК України).

– Обмеження майнових прав чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою. Майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності та може відчужуватись лише за умови взаємної згоди обох (ст. 74 СК України).

– Обмеження прав батьків стосовно того, що оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття. Неможливе оспорювання батьківства у разі смерті дитини (ст. 136 СК України).

– Дитині не може бути дано більш двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить батько, мати (ст. 146 СК України).

– Батькам забороняється застосовувати фізичні покарання дитини, покарання, які принижують людську гідність. Суворо забороняється та карається здійснення будь-яких видів експлуатації дітей батьками (ст. 150 СК України).

– Обмеження права особи на усиновлення. Не можуть бути усиновлювачами особи, які: обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені. Крім осіб, зазначених вище, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини (ст. 215 СК України).

– Існує заборона посередницької, комерційної діяльності щодо усиновлення дітей (ст. 216 СК України).

– Існують обмеження стосовно заборони розголошення відомостей про всиновлення дитини, з метою забезпечення таємниці усиновлення (відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою всиновлювача) – ст. 228 СК України.

Отже, правова категорія обмеження в інститутах сімейного права застосовується до суб'єктів сімейних правовідносин у вигляді заборон щодо здійснення певних дій.

Вважаємо за необхідне проаналізувати обмеження, які містяться в СК України у вигляді обов'язків.

– Чоловік та дружина повинні матеріально підтримувати одне одного. Право на утримання (аліменти) має той з подружжя, який є непрацездатним та потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий з подружжя може надавати таку матеріальну допомогу (ст. 75 СК України).

– Якщо один з подружжя у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклування про членів сім'ї, хворобою чи іншими обставинами, що мають істотне значення, не мав можливості одержати освіти, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання іншим з подружжя у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, коли є непрацездатним, за умови, якщо потребує матеріальної допомоги (ст. 76 СК України).

– Дружина має право на утримання (сплату аліментів) від чоловіка під час вагітності (ст. 84 СК України).

– Чоловік (дружина), з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері (чоловіка – батька) дитини до досягнення дитиною певного віку незалежно від того, чи перебувають особи між собою у зареєстрованому шлюбі (ст. 86, 91 СК України).

– Існує зобов'язання утримувати повнолітню дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги або продовжують навчання (і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги) за умови, якщо вони таку допомогу можуть надати (ст. 198, 199 СК України).

– Так, відповідно й повнолітні дочка та син зобов'язані утримувати батьків, що є непрацездатними чи потребують матеріальної допомоги (ст. 202, 203 СК України).

– Разом з тим обов'язок по утриманню (сплаті аліментних платежів) виникає у кровних родичів другого, третього ступеня споріднення. Баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх (неповнолітніх) онуків за умови, що вони здатні надавати останнім таку матеріальну допомогу (ст. 265 СК України).

– Виникає обов'язок внуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда, якщо ті потребують матеріальної допомоги (ст. 266 СК України). На тих же підставах та умовах існує обов'язок повнолітніх братів, сестер по утриманню малолітніх (неповнолітніх) братів

та сестер, які потребують такої допомоги за умови відсутності в останніх батьків, чоловіка (дружини) – ст. 267 СК України.

– Фактичні вихователі (вітчим, мачуха) та їх вихованці (падчерка, пасинок) також мають майнові зобов'язання стосовно одне одного та у разі потреби мають сплачувати аліменти на користь одне одного у разі, якщо платник має можливість сплачувати грошові кошти (ст. 269, 270, 271 СК України).

– Батьки зобов'язані невідкладно, не пізніше одного місяця зареєструвати свою новонароджену дитину у ВРАЦС. Невиконання такого обов'язку є підставою для накладення відповідальності (ст. 144 СК України).

– При вирішенні спору між батьками стосовно місця проживання малолітньої дитини суд (орган опіки, піклування) не може передати дитину тому з батьків, який не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини (ст. 161 СК України).

– Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вона, він: не забрали дитину з пологового будинку чи іншого закладу охорони здоров'я та протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування, ухилялись від виконання своїх обов'язків з виховання, жорстоко поводитись, є хронічними алкоголіками, наркоманами, засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини тощо (ст. 164 СК України). У разі позбавлення батьківських прав особа автоматично обмежується у праві, втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання.

Отже, вищенаведений аналіз положень чинного сімейного законодавства України (СК України) дає підстави стверджувати, що існує низка обмежень майнових прав суб'єктів сімейних правовідносин, яка виражається у вигляді покладення обов'язку на певних осіб у разі неналежного здійснення прав. Так, майнові права суб'єктів нерідко обмежуються на користь іншої особи.

Необхідно також визначити обмеження, які містяться в законодавстві України у вигляді дозволів.

Постанова КМУ від 27 січня 1995 р. № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України». Перетинання та виїзд громадянами України, які не досягли 16-річного віку, державного кордону здійснюється за згодою обох батьків (усиновлювачів) та в їх супроводі або в супроводі осіб, уповноважених ними, які на момент виїзду з України досягли 18-річного віку.

Виїзд з України громадян, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків за нотаріально посвідченою згодою здійснюється із зазначенням у ній держави прямування та відповідно часового проміжку перебування у цій державі. Отже, неможливість перетнути державний кордон неповнолітній (малолітній) особі без нотаріально посвідченого дозволу батьків (чи одного з батьків) є також обмеженням, яке встановлюється у вигляді дозволу з метою захисту особистих прав дитини. Фактично йдеться про те, що дитині *дозволено* перетинати кордон України лише з дозволу обох батьків.

Обмеження у приватному праві мають спільні риси та загалом є елементом механізмом, що сприяє формуванню правомірної поведінки особи, дотриманню вимог закону та держави, що йде на користь суспільству.

У сімейному праві обмеження встановлюються винятково актами законодавства (СК України та іншими). Під обмеженням у сімейному праві України розуміють заборони,

обов'язки, а також деякі дозволи, що застосовуються до учасників сімейних правовідносин та ускладнюють здійснення ними суб'єктивних сімейних прав.

Література

1. Довгерт А. С. Система приватного права України між минулим та майбутнім // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4. – С. 64–67.
2. Спасибо-Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрини : вибр. наук. пр. – Х. : Золоті сторінки, 2012. – С. 51–57.
3. Грамацкий Э. М. Унификация и гармонизация международного частного права в условиях европейской интеграции Украины // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 3 ; под ред. Р. А. Майданика. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учебной литературы, 2010. – С. 300–315.
4. Сімейне право України : підруч. / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін. ; за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 520 с. – С. 72.
5. Примак В. Д. Регулювальний потенціал принципу добросовісності в цивільному праві України // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 3. – С. 113–121.
6. Загальна декларація прав людини: затверджена і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.